

Metonimija kot konceptualni in jezikovni fenomen

ELIZABETA BERNJAK & MELANIJA FABČIČ

Povzetek Prispevek obravnava pojem metonimije z vidika kognitivne lingvistike. Metonimija je bila (skupaj z metaforo) tradicionalno pojmovana kot »jezikovni okras«; v javnosti je še vedno živa misel, da normalni ljudje v vsakdanji jezikovni rabi ne uporabljajo metonimičnih izrazov, kar seveda ne drži. Metonimične izraze mnogi smatrajo za neke vrste jezikovno deviacijo, saj v njih besed ne uporabljamo v pričakovanem dobesednem pomenu. V vsakdanji jezikovni rabi se govorcem ne zdi nenavadno, če slišijo ali izrečejo metonimične izraze, na videz brez težav razumejo povedi, ki bi lahko bile v dobesednem pomenu nesmiselne: Prebrati moram Cankarja. Mleko se je prevrnilo. Avtobusi stavkajo. Pri navedenih »nedobesedno« rabljenih izrazih obstaja med običajno referenco izbranega jezikovnega izraza in vsebino, ki jo nameravamo izraziti, odnos bližine. V prispevku pojmujemo metonimijo kot kognitivno-lingvistični fenomen. Za lažje razumevanje metonimičnih procesov bomo predstavili različne tipe metonimičnih odnosov, opredelili pojem bližine, domene in konceptualne metonimije. Konceptualne metonimije se realizirajo v metonimičnih izrazih, npr. KRAJ NAMESTO PREBIVALCEV: Ravne so sprejele Tino Maze. Pri jezikovni realizaciji metonimičnih konceptov se opiramo na besedila, ki jih prinaša časopis *Delo*.

Ključne besede: • metonimija • konceptualna metonimija • domena • pojem bližine • tipi metonimičnih odnosov •

NASLOV AVTORIC: dr. Melanija Larisa Fabčič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenija, e-pošta: melanija.fabcic@um.si; dr. Elizabeta Bernjak, Kidričeva 9, 9220 Lendava., Slovenija, e-pošta: ebernjak@gmail.com.

DOI 10.18690/2463-8005.4.1-2.11-23(2018)

ISSN 2386-0219 tiskana izdaja / 2463-8005 spletna izdaja © 2017 ANALI PAZU^{HD} (Murska Sobota)

Dostopno na <http://hd.anali-pazu.si>

Metonymy as a conceptual and linguistic phenomenon

ELIZABETA BERNJAK & MELANIJA FABČIČ

Abstract The article deals with the concept of metonymy from the perspective of cognitive linguistics. Metonymy (along with metaphor) used to traditionally be seen as a linguistic »ornament« (ornatus) and it is a common misconception that metonymy is not used in everyday communication. Many consider metonymical expressions as a type of linguistic deviation, because they don't use words in their expected, literal meaning. And yet speakers don't find it odd, if they hear or use metonymical expressions in their everyday communication and they can understand, seemingly without any problems, sentences that may be interpreted as senseless, if we consider their literal meaning: I have to read Cankar. The milk tipped over. The buses are striking. These nonliteral expressions are based on the relation of contiguity between the usual reference of the linguistic expression and the content we want to convey. In the article, we understand metonymy as a cognitive-linguistic phenomenon. For a better understanding of metonymical processes, we first define the various types of metonymical relations, as well as the concepts of contiguity, domain and conceptual metonymy. Conceptual metonymies are realized in metonymical expressions such as PLACE FOR ITS INHABITANTS: Ravne so sprejele Tino Maze. »Ravne welcomed Tina Maze.« We illustrate the various types of metonymical concepts with examples from the leading Slovene daily newspaper *Delo*.

Keywords: • metonymy • conceptual metonymy • domain • contiguity • types of metonymical relations •

CORRESPONDENCE ADDRESS: Melanija Larisa Fabčič, PhD, University of Maribor, Faculty of Arts, German Department, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenia e-mail: melanija.fabcic@um.si; Elizabetha Bernjak, PhD, Kidričeva 9, 9220 Lendava., Slovenija, e-pošta: ebernjak@gmail.com.

DOI 10.18690/2463-8005.4.1-2.11-23(2018)
ISSN 2386-0219 Print / 2463-8005 On-line © 2017 ANALI PAZU^{HD} (Murska Sobota)
Available at: <http://hd.anali-pazu.si>

1. Uvod

Jezik in mišljenje sta med seboj tesno povezana. Naše mišljenje je tako zapleteno, da naš jezik ni vedno zmožen (torej naše besedišče ni dovolj obsežno) vsega »neposredno« izraziti. Zato uporabljamo za konceptualizacijo sveta različne jezikovno-kognitivne procedure, npr. tudi metonimije. Človeški jezik je posebna človeška oblika spoznavanja, ki odraža, kako se z govorom obnašamo do okolja, kako razumevamo dogodke in pojave, ki se odvijajo v nas in okrog nas. Čeprav v javnosti še vedno prevladuje misel, da sta konceptualna mehanizma, kot sta metafora in metonimija, samo jezikovni »okras«, da navadni ljudje ne uporabljajo metaforičnih in metonimičnih izrazov, pa vendarle lahko trdimo, da je tako razmišljanje zmotno, ker so konceptualne metafore in metonimije kognitivne in bolj vsakdanje kot t. i. »dobesedni« izrazi, ki niso niti tako vsakdanji in samoumevni, kot si to predstavljamo. V 70-ih letih prejšnjega stoletja se je pojavilo kognitivno jezikoslovje, ki je v prvi vrsti preučevalo povezavo jezika z mišljenjem in je na novo ovrednotilo jezikovne pojave, ki so bili v tradicionalnih pristopih pojmovani kot okrasne prvine, pokazalo pa je tudi, da so te jezikovne prvine del našega mentalnega sistema, ki je tesno povezan s celotno našo kognitivno strukturo. Tako je tudi pojem metonimije doživel novo razumevanje. Nekateri kognitivni jezikoslovci (prim. Evans & Green 2006, 314), menijo, da je vloga metonimije v jeziku in mišljenju vsaj toliko pomembna kot vloga metafore. Jezik kot del naših mentalnih sposobnosti predstavlja širok spekter »orodij«, s pomočjo katerih prenašamo sporočila poslušalcem/bralcem. Jedro teh orodij predstavljajo lingvistična sredstva, med drugim tudi metonimija, ki pa ni samo lingvistično sredstvo, ampak ima pomembno vlogo v človeškem mišljenju. Metonimične izraze pogosto povezujejo z jezikovno deviacijo, saj besed v njih ne uporabljamo v pričakovanem dobesednem pomenu. Taka, od običajne odstopajoča, jezikovna raba lahko veliko razkrije ne samo o naravi našega jezika, ampak tudi o konceptualnih procesih, ki se odvijajo v ozadju govora. V vsakdanji jezikovni rabi se govorcem ne zdi nenavadno, če slišijo ali izrečejo metonimične izraze, na videz brez težav razumejo tudi povedi, ki bi bile v dobesednem pomenu nesmiselne. *Prebrati moram Cankarja, Mleko se je prevrnilo, Avtobusi stavkajo, Amerika je napadla Irak* in podobne izjave zlahka razumemo in le zavoljo šale včasih postavimo vprašanje, na primer ob slišanju povedi *Avtobusi stavkajo: In kaj pravijo na to vozniki avtobusov?* Pri tem se nam poraja vprašanje: kako naj interpretiramo izjave, ki se nam morda zdijo nesmiselne oziroma kaj je pravzaprav metonimija? Zato bomo v prispevku z vidika kognitivno-jezikovnih teorij posebej predstavili nekatere temeljne pojme, ki nam omogočajo lažje razumevanje metonimije.

2. Razumevanje metonimije iz kognitivno-jezikovne perspektive

2.1 Teoretski okvir

Po tradicionalnem nazoru sta tako metonimija kot metafora neke vrste prenos imen oziroma taka figura, pri kateri ime enega pojma prenesemo na drugi pojem in ga uporabljamo za njegovo poimenovanje. »**Metonimija** (starogrško *μετωνομία*: *metōnymía* – *zamenjava imena* ali *napačno imenovanje*) ali **preimenovanje** je retorična figura, v kateri je ime za neko stvar zamenjano z drugim imenom, ki je s prvim v vzročni

ali kateri drugi zvezi.«¹ Tradicionalna retorika je metonimijo obravnavala predvsem kot retorično figuro, torej je o njej razmišljala kot o jezikovnem pojavu, kot o predmetu figurativnega jezika (Radden & Kövecses, 1999). Tudi Aristotel ni povsem prepoznal značilnosti metonimije in jo je pojmoval kot podtip metafore (prim. Panther in Thornburg 1999: 1). Ta pogled se odraža v standardnih definicijah metonimije², a tudi v sodobnih slovarjih, npr. v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (2014: 792): »**metonimija**-e ž lit. besedna figura, za katero je značilno poimenovanje določenega pojma z izrazom za kak drug predmetno, količinsko povezan pojem«. Za uveljavljanje lingvističnega védenja o metonimiji in za njeno nadaljnje raziskovanje so bila pomembna dela S. Ullmana (1972) ter R. Jakobsona (1956). Ullman (1972: 214) poudarja, da se metonimični prenos dogaja na podlagi prostorske, časovne in vzročne zveze, v definicijo metonimije pa je uvedel pojem »kontigvitete« (contiguity), bližine. Jakobson (1956) je poudaril inherentnost metonimije v jeziku in prav tako izpostavil pojem bližine kot temeljni princip metonimije. Kognitivni jezikoslovci se opirajo na ta in podobna stališča in razširijo fenomen metonimije na pojmovno-pomenski mehanizem, ki omogoča strukturiranje jezika ter mišljenja, torej deluje kot centralno sredstvo v procesu konceptualizacije. Tako tudi Lakoff in Johnson (1980: 46–52) namenita posebno poglavje metonimiji v delu *Metaphors We Live By* in ugotavljata, da so pri metonimiji temeljnega pomena mentalno-jezikovni koncepti, ki jih govorci na specifične načine uporabljajo, spreminjajo in ustvarjajo. Metonimijo definirata na ravni konceptualizacije kot pojmovno operacijo ali kognitivni proces, v katerem eno, izhodiščno entiteto uporabimo zato, da nam omogoča mentalni pristop do druge, ciljne entitete znotraj določene pojmovne domene. Torej metonimijo obravnavata kot pojmovno-pomenski mehanizem, ki strukturira ne samo jezik, ampak tudi naše mišljenje. Leksikalna in stilna funkcija metonimije, kakor tudi druge njene jezikovne in zunajjezikovne manifestacije dejansko izhajajo iz njene spoznavne funkcije – od tod tudi poimenovanje pojmovna/konceptualna metonimija.

Kako se v kognitivni lingvistiki definirajo pojmi, ki se pojavljajo v definicijah metonimije: pojmovna/konceptualna metonimija, koncept, domena, idealiziran kognitivni model, bližina?

(a) Koncept je osrednji pojem kognitivne lingvistike in pomeni določen element našega mišljenja ali celo prototip, ki obsega celoto informacij o nekem objektu, stvari, subjektu, poteku ipd. Te informacijske strukture so skladiščene v našem spominu, vse dokler jih ne prikličemo. Koncept je torej kategorija našega védenja, mišljenja in razumevanja. Na primer poved *Ona je samo lep obraz* temelji na konceptualni metonimiji OBRAZ NAMESTO OSEBE, ki je del našega vsakdanjega razmišljanja o ljudeh (prim. Radden & Kövecses, 1999).

¹ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Metonimija>

² Preimenovanje ali metonimija (gr. metonímia = zamenjava imena), prim. Silva Trdina, *Besedna umetnost II. del, Literarna teorija*, 1961: 32). Janko Kos (*Očrt literarne teorije*, 1996: 123): Metonimija (gr. Metonomadzō = drugače imenujem) nastane, kadar kako besedo zamenjamo z drugo, tj. kadar označimo pojav z imenom za pojav, ki je z njim v stvarni, vzročni ali prostorski zvezi, ne pa samo v razmerju logočne podobnosti, kot je značilno za metaforo. Jože Toporišič (*Enciklopedija slovenskega jezika*, 1992: 107): Metonimija = raba besede (besedne zveze) namesto druge na podlagi logičnega razmerja med njima.

(b) Pojemovna/konceptualna metonimija (conceptual metonymy) ima izkustvene in spoznavne temelje, njene verbalne manifestacije pa so samo ena od možnih oblik izražanja. V kognitivnem jezikoslovju obstajajo različna pojmovanja konceptualne metonimije: konceptualna metonimija deluje znotraj idealiziranega kognitivnega modela (IKM), ali znotraj konceptualne domene ali okvira, označuje jo odnos »namesto« ter različni odnosi med izhodiščem/sredstvom (vehiklom) in ciljem; funkcija metonimije je mentalni pristop do določenega pojma; konceptualna metonimija temelji na asociacijah; mentalni proces izpostavlja, razdeli ali razširi izhodiščni pojem. Za našete značilnosti je skupen pojem bližine (contiguity), ki velja za vse metonimične odnose.

(c) Idealizirani kognitivni modeli (IKM) predstavljajo abstrakcijo konkretnih človekovih izkustev, ne fokusirajo se na konkretna posamična izkustva, kar pomeni, da so poenostavljene sheme, ki samo delno zajemajo to, kar vemo o svetu, ki nas obdaja. Te pojmovne sheme združujejo posamezne elemente, povezane z našim kulturnospecifičnim védenjem o svetu, družbi, konvencijah in običajih. IKM-i so povezani tudi s kategorizacijo in s teorijo prototipa. Iste lastnosti pri številnih predstavnikih kategorije vodijo do nastanka prototipa, najboljšega in najbolj opaznega predstavnika, ki je relativno abstraktna mentalna reprezentacija. Pri izbiri določenih elementov znotraj kategorije so mogoča fokusiranja na posamezne prvine kategorije, ki so odvisna od komunikativne namere govorca/pisca, a tudi od njegovih mentalno-jezikovnih izkušenj. Znotraj enega koncepta bi bilo potencialno mogoče vsak element »nadomestiti« z drugim, vendar ni tako. V konkretni jezikovni situaciji pogosto kontekst in izkustvo določata, kateri segment enciklopedičnega védenja se bo profiliral kot pomemben in se jezikovno realiziral. Za kognitivne pristope je primarno vprašanje, zakaj izberemo prav določeno konceptualno entiteto za metonimični izraz in ne neke druge. Na primer v odnosu del – celota je veliko takih delov, ki bi jih lahko uporabili namesto celote, pa vendarle izberemo le določene dele. Če pri opravljanju nekega dela potrebujemo veliko *modrih glav*, bomo pod izrazom *modra glava* razumeli dejansko inteligentnega človeka. Torej z izbiro tega izraza ne uporabimo le del (glavo) namesto celote (človeka), ampak pokažemo na eno od lastnosti te osebe, na njegoovo inteligenco, ki se na splošno asociira za glavo (Lakoff & Johnson, 1980: 369).

(č) Domena je osnovno izhodišče kognitivne lingvistike, pomeni mentalno reprezentacijo organizacije sveta in predstavlja koherentno, enciklopedično védenje o nekem področju življenja in sveta, na podlagi katerega se posamezni pojmi določajo kot pripadajoči k določeni domeni oziroma na podlagi katerega se določajo meje pojma, ki pripada tej domeni. To védenje zajema tudi izkustvene resnice, predpostavke in verovanja (prim. Hilferty, 2001: 13), celotnost enciklopedičnega védenja pa je pogojena tudi s kulturo, v kateri jezik funkcionira.

(d) Bližina je sama po sebi zapleten pojem, lahko jo preprosto razložimo kot pripadnost izhodišča in cilja isti konceptualni domeni ali jo razumemo kot logično zvezo, ki izhaja iz nekega stika, sosedstva ali bližine entitet (kontigvitete, contiguity), ki metonimiji omogoča prenos pomena. Pri tem se kot glavni tipi metonimičnih zvez omenjajo prostorske, časovne in vzročno-posledične zveze. Kaj dejansko pomeni načelo bližine? Ker gre za konceptualne enote, bližina ne more temeljiti na neki obliki objektivne ali naravne bližine, kot se je tradicionalno mislilo, dojemati jo moramo kot »konceptualno

bližino« (prim. Radden & Kövecses, 1999: 19). Pojem konceptualne bližine razumemo v najširšem smislu, pokriva vse asociativne odnose (razen podobnosti, ki je značilna za metaforo). Tako sta si izhodiščni in ciljni pojem blizu v konceptualnem smislu, npr. PROIZVAJALEC – PROIZVOD (prim. Kövecses, 2002).

2.2 Definicije metonimije

Metonimije najpogosteje označujejo kot odnos »namesto« (Lakoff & Johnson, 1980), odraz tega je metonimična shema X NAMESTO Y, kjer X predstavlja izhodišče, Y pa simbolizira pomen cilja metonimičnega odnosa (prim. Panther, 2005). Radden in Kövecses (1999: 21) metonimijo definirata takole: »Metonimija je kognitivni proces, v katerem ena konceptualna celota, sredstvo (izhodišče, vehikel) zagotavlja pristop do druge konceptualne celote, cilja (target) znotraj istega IKM-a«. Lakoff (1987) razširi pojem metonimije na problem kategorij, saj po njegovem gre tudi pri prototipičnem učinku znotraj ene kategorije za podoben pojav: en predstavnik kategorije postane prototip, reprezentativni element celotne kategorije, ostale kategorije so njegove podkategorije. Lakoff to razlaga s pomočjo t. i. »idealiziranega kognitivnega modela« (IKM), kamor vključi tudi pojav metonimije. Na podlagi teorije idealiziranega kognitivnega modela sta pojmovanje metonimije podrobneje razdelala Kövecses in Radden (1998). Teorija izhaja iz tega, da »so metonimije, podobno kot metafore, pojmovne narave, pojmovne metonimije pa utelešajo metonimični jezikovni izrazi«. »Entiteto, ki usmeri pozornost na drugo entiteto ali zagotavlja mentalni dostop do druge entitete, imenujemo posredovalna entiteta, entiteta, na katero je pozornost usmerjena, je ciljna entiteta. Te entitete tvorijo v naših izkušnjah o svetu povezano celoto, saj se na splošno skupaj pojavljajo. Ker se v izkušnjah tesno povezujejo, lahko določene entitete uporabimo za nadomeščanje drugih entitet, ki se pojavljajo v istem idealiziranem kognitivnem modelu« (Kövecses, 2005: 149). Na primer v povedi *Marija pravkar bere Cankarja*, izraz *Cankar* služi kot posredovalna entiteta za namerni pomen »knjiga/roman/delo, ki ga je napisal Cankar«. To je mogoče zato, ker imamo o avtorjih tak mentalni model, ki poleg osebe avtorja zajema še številne take informacije, ki jih poznamo o nekem avtorju (na primer, da je pisal romane), tako lahko te entitete nadomestijo ena drugo, če ena od njih priključuje v spomin drugo. Vendar tu ne gre za preprosto »nadomeščanje«. Pri rabi metonimičnih izrazov sta namreč – kakor sta na to opozorila Radden in Kövecses (1999: 19) – hkrati prisotni obe entiteti, samo da je v dani situaciji ena od obeh iz kognitivnega ali komunikacijskega vzroka bolj izrazita, izstopajoča (»salient«) in deluje v jeziku kot posredovalec za doseganje ciljne entitete. Raba metonimičnih izrazov v jeziku je v prvi vrsti odraz splošnih konceptualnih metonimij, in kot trdi Kövecses (2002), se veliko teh metonimij, če ne večina, ne pojavlja v jeziku, a tiste, ki se pojavljajo, so opazne v metonimičnih jezikovnih izrazih. Raba metonimičnih izrazov je motivirana s splošnimi kognitivnimi in komunikacijskimi načeli (Radden in Kövecses, 1999), ki vplivajo na izbiro izhodiščnih entitet za mentalno dostopanje do cilja. H kognitivnim načelom prištevata: človeško izkustvo, ki je povezano z našo interakcijo s svetom (npr. LJUDJE IMAJO PREDNOST PRED DRUGIMI BITJI), perceptivno izpostavitvev (npr. NEPOSREDNO PRED POSREDNIM) in s kulturo povezane prioritete (npr. TIPIČNO PRED NETIPIČNIM). Komunikacijski načeli sta na primer načelo jasnosti (JASNO PRED NEJASNIM) in načelo relevantnosti (BISTVENO

PRED NEBISTVENIM). Na podlagi navedenih teoretskih postavk so nastale različne kognitivno-lingvistične tipologije metonimij.

2.3 Tipologija metonimičnih odnosov

Kratko tipologijo metonimije podajata Lakoff in Johnson v svojem delu *Metaphors We Live By* (1980: 38-39). Ta vsebuje naslednje metonimične odnose: DEL – CELOTA, PROIZVAJALEC – PROIZVOD, UPORABLJEN PREDMET – UPORABNIK, KONTROLOR – KONTROLIRANO, INSTITUCIJA – ODGOVORNI LJUDJE, KRAJ – INSTITUCIJA, KRAJ – DOGODEK. Njuna tipologija temelji na definiciji metonimije kot procesa, v katerem »uporabljamo eno entiteto, da bi govorili o drugi entiteti, ki je s prvo v nekem odnosu«. Lakoffova definicija je odprta, ker omogoča nadaljnje metonimične odnose. Glede na idealizirane kognitivne modele (IKM) kot strukture človekovega vedenja Radden in Kövecses (1999) predlagata dve osnovni konceptualni konfiguraciji odnosov, ki ustvarjajo metonimije, s tem, da je celotni IKM vedno prisoten v ozadju: (1) celotni IKM in njegovi deli ter (2) deli IKM-a. Konfiguracija celotni IKM in njegovi deli se nanaša na konceptualne metonimije CELOTA – DEL, DEL – CELOTA (ta tip se tradicionalno klasificira kot posebni tip pod imenom sinekdoha). Konfiguracija CELOTA – DEL je v ozadju npr. IKM dogodkov, IKM kategorije in člana ipd. Konfiguracija deli IKM-a se tipično nanaša na pojme znotraj dogodka ali ko odnos dojemamo kot stvar ali obratno. Konfiguracija DEL – DEL zajema npr. akcijski IKM, vzročni IKM, vsebinski IKM ipd. Čeprav je ta tipologija nepopolna (kar je povsem jasno, saj tipologija fenomena kot je metonimija ne more biti nikoli popolna), pa vendarle predstavlja dobro izhodišče za nadaljnja dopolnjevanja. Pri obravnavi metonimij v naših izbranih zgledih se bomo opirali na Kövecsesovo (2002) tipologijo metonimičnih odnosov.

3. Interpretacija metonimičnih odnosov v izbranih zgledih

V prispevku poskušamo metonimično konceptualizacijo opredeliti iz antropocentrične perspektive. Pri tem se opiramo na zglede in časopisa *Delo* in na zglede iz vsakdanje jezikovne rabe. V metonimičnih prenosih se kot udeleženec pogosto pojavlja »človek«. Kövecses in Radden (1998: 64) izpostavljata pri izbiri udeleženca metonimičnega procesa pomembno kognitivno načelo »prednost človeškega bitja«, kar priča o antropocentričnosti kot bistveni lastnosti metonimične konceptualizacije. V metonimičnih odnosih, ki profilirajo individualni ali kolektivni vidik pojma »človek«, sta opazni dve skupini: v prvi skupini je človek ciljni pojem, v drugi je človek izhodiščni pojem.

3.1 Analiza metonimičnega odnosa: CELOTA – DEL (ciljni pojem = ČLOVEK)

V izbranih zgledih iz časopisa in vsakdanje jezikovne rabe se kot »celota« pojavljajo naslednja onomaziološka področja, ki se iz antropocentričnega vidika nanašajo na človeka ali skupino ljudi:

GEOGRAFSKO OBMOČJE – PREBIVALCI GEOGRAFSKEGA OBMOČJA: **Evropa** se greje z lesom. Nova hladna vojna med **Rusijo** in **Zahodom**. **Evropska unija** podpira ustanavljanje žičnih con. **Slovenija** bo častna gostja knjižnih sejmov v Frankfurtu in Bologni po letu 2020. **Slovenija** nad povprečjem EU.

KRAJ – PREBIVALCI: Mineva 50 let, odkar je **Ljubljana** gostila svetovno hokejsko elito. **Ravne** so sprejele Tino Maze.

DRŽAVA – PREDSTAVNIKI DRŽAVE: **Slovenija** je premagala **Srbijo** na evropskem prvenstvu v košarki. To niso sanje, **Slovenija** je evropski prvak.

DRŽAVA – VLADA, ODGOVORNI LJUDJE DRŽAVE: **Slovenija** in **Hrvaška** sta se v sporazumu dogovorili /.../. **Vlada** se dogovarja, denarja pa ni.

PRESTOLNICA – VLADA, ODGOVORNI LJUDJE DRŽAVE: Otoplitev odnosov med **Zagrebom** in **Moskvo**. **Berlin** za celovit dogovor z **Londonom**? **Zagreb** ni imel nikakršnega razumevanja za interese in argumente Slovenije.

ETNIČNE SKUPINE: Bodo **Francozi** kupili nemško Commerzbank? **Turki** so gostili evropsko prvenstvo v košarki. Založba, ki ni učila **Slovence** samo brati. **Nemci** ne prihajajo, da bi prepevali Wagnerjeve opere.

INSTITUCIJA – (ODGOVORNI) LJUDJE, KI SE NAHAJAJO V TEJ USTANOVI: /.../ pač se je **univerza** morala naučiti, da svoje storitve trži. **Senat** univerze odloča o habilitacijah. Ko je **Delo** lanskega novembra istega direktorja našlo v Londonu. **Postojnska jama** kupila polovico Certe holdinga. /.../ potem bi se slabo godilo **Fiatu**, predvsem na nemškem avtomobilskem trgu. Bo **politika** končno imenovala varuha pri starejših, Ko je **nacionalni radio** v četrtek zjutraj spraševal po vrednotah. **Komisija** obravnava politično vprašljive zadeve.

INSTITUCIJA – KRAJ, KJER SE NAHAJA: **Bruselj** ostaja bolj ali manj nem. **Bruselj** poziva Slovenijo k varčevalnim ukrepom.

ZGRADBA/PROSTOR – LJUDJE, KI SE TAM NAHAJAJO: Ves **razred** je bil na nogah. Grmenje je prebudilo celo **hišo**.

Kako interpretiramo v zgledih nastopajoče metonimične izraze? Po bazični kategorizaciji v prototipni semantiki bi v navedenih zgledih nastopajoče metonimije, kot so *Evropa*, *Zahod*, *Slovenija* ali *politika*, lahko označili kot izraze z močno abstrahiranim pomenom, ker se nanašajo na geografsko danost, na vse, kar se v tem prostoru nahaja. Šele z aktualiziranjem določenih sintagmatskih odnosov lahko iz tega splošnega orientacijskega koncepta aktualiziramo druge reference, npr. *Evropa se greje z lesom* = prebivalci Evrope, ker glagol *greti* presuponira živo bitje. Etnično obarvana poimenovanja (npr. Slovenci) predstavljajo na prvi pogled prav tako metonimijo tipa »celota – del«. Ker ti metonimični izrazi zaznamujejo osebe, menimo, da navedena poimenovanja označujejo celotno prebivalstvo. Zaradi sintagmatskih kolokacij prihaja do posebne kategorizacije, ki sicer ne vsebuje oznake tipičnosti, vsebuje pa posebne komunikativne intencije, ki se kažejo kot distanciranje, razosebljenje ali tudi kot pripisovanje kolektivne, nacionalne odgovornosti za neke dogodke. Institucionalna poimenovanja, kot npr. *univerza* ali *politika* se uporabljajo na podoben način kot etnična poimenovanja. Referenčni objekt govorca/pisca ni celotna institucija univerze ali politike, ampak osebe, ki delujejo znotraj institucije, npr. *Senat univerze odloča o habilitacijah* (=člani senata). *Bo politika končno imenovala varuha pri starejših* (=predstavniki neke politike). Pri tem ne gre za poosebitve, kajti znotraj konceptov se v njih na osnovi načela bližine fokusirajo nosilci

dejanja (osebe) kot skupine ali posamezniki. V komunikativno-funkcionalnem pogledu se metonimije tipa »celota – del« ne uporabljajo samo za izražanje posplošenih odklonilnih stališč in razosebljanja, ampak je komunikativna namera povezana tudi s težnjo po nejasni ali nedoločeni izjavi, ki relativira resnice, signalizira previdnost, vljudnost ali omili mnenje.

Navedene primere bi lahko ponazorili tudi s formulo: kraj > institucija > oseba/e > posameznik.

Bruselj ostaja bolj ali manj nem: institucija EU > politiki, ki tam delajo.

Berlin za celovit dogovor z Londonom? > sedež nemške vlade > nemška kanclerka > Merkel.

3.2 Analiza metonimičnega odnosa: DEL – CELOTA (ciljni pojem = ČLOVEK)

Kot »del« se v našem korpusu pojavljajo deli človeškega telesa, deli oblačila, orodje in sredstvo dela.

DEL ČLOVEŠKEGA TELESA – ČLOVEK: O tem odločajo pametnejše **glave**. Naletel je na sorodno **dušo**. Prav bi nam prišlo še par **rok**. V dvorani je bilo veliko znanih **obrazov**. Novi, sveži **obrazi** v slovenski politiki. Pokazal je svoj pravi **obraz**. /.../ bi hrvaški politiki še vedno lahko ohranili svoj **obraz**.

Te metonimije se fokusirajo na posebne dele telesa. Glava kot središče najpomembnejših čutil in sedež možganov je povezana z mišljenjem in psiho, kar še posebej potrjuje prilastek *pametnejše* v izrazu *pametnejše glave*. Tudi *roka* se ne nanaša splošno na osebe, ampak kaže na določene človeške lastnosti: na praktičnost, na delo kot fizični proces. Kot del človeškega telesa se v metonimični rabi pojavlja tudi *obraz*, ki v svojem izvornem pomenu velja za del glave, toda v metonimični rabi se ne nanaša na glavo, ampak na človeka kot celoto. *Obraz* kaže na zunanjo pojavno podobo in/ali na individualnost človeka, kajti znotraj našega zaznavanja človeka ima obraz bistveno vlogo pri identifikaciji. V izrazu *novi obrazi* se izpostavlja neznanost, neizkušenost, v izrazu *pravi/svoj obraz* pa ugled osebe v javnosti.

Drugi primeri:

DEL OBLAČILA – ČLOVEK, KI GA NOSI: Bele **halje** bodo stavkale. V nemirno območje so prišle modre **čelade**.

SREDSTVO DELA – ČLOVEK, KI TO DELO OPRAVLJA: Druga **kamera** zamuja.

Ta metonimična konceptualizacija je posebno produktivna, ko je sredstvo dejanja hkrati tudi objekt dejanja:

- (a) GLASBENI INSTRUMENT – GLASBENIK: V Ljubljani gostuje **prva violina** Opere Eklat.
- (b) VOZILO – VOZNIK: **Mercedes** ni upošteval rdeče luči. **Avtobus** ima zamudo.
- (c) DEJANJE – VRŠILEC DEJANJA: Ministrica Maja Makovec Brenčič bi lahko na otvoritvi šole požela aplavz, a je tja raje poslala **inšpekcijo**.

3.3 Analiza metonimičnega odnosa CELOTA – DEL/DEL – CELOTA (izhodiščni pojem = ČLOVEK):

AVTOR – NJEGOVO DELO: Raje poslušam **Beethovna** kot **Mozarta**. V muzeju je pet **Rodinov**.

PROIZVAJALEC – PROIZVOD: Kupil je novega **forda**.

LASTNIK – ENTITETA, KI MU PRIPADA ima več podtipov:

- (a) ČLOVEK – NJGOV AVTOMOBIL: **Janez** je parkiral pred hišo (avtomobil).
- (b) ČLOVEK – NJGOV GLAS: Poslušal je **ministra** po radiu (njegov glas).
- (c) ČLOVEK – NJGOVA SLIKA: Včeraj smo **vas** gledali v poročilih (slika).
- (č) GLAS – ČLOVEK S TAKIM GLASOM: Poslušal je tri **tenorje**.

4. Metonimije, v katerih živimo tukaj in zdaj

Tudi v vsakdanjem jeziku uporabljamo metonimične izraze, ne da bi se tega zavedali. Gre za t. i. ad hoc ali kreativne metonimije, ki jih ne moremo enoumno uvrstiti med ustaljene vzorce metonimičnih odnosov, predstavljajo pa močno sredstvo za doseganje kognitivne in jezikovne ekonomičnosti. Nekateri taki metonimični izrazi se realizirajo tudi po vzorcih konvencionalnih konceptualnih metonimij:

POSODA – VSEBINA/VSEBINA POSODE: »pokaditi dve **škatlici** cigaret« pomeni »pokaditi toliko cigaret, kolikor jih pride v dve škatlici«; /.../ ampak so kar spotoma popili **kozarec** in v usta vtaknili kak grizljaj, **mleko** se je prevrnilo.

SNOV – PREDMET IZ TE SNOVI: če rečemo na primer »rada imam **svilo**, **kašmir**, ne prenašam pa **poliestra**«, mislimo na oblačila, ki so sešita iz te snovi.

SNOV – IZDELEK: pred leti je bil favorit za **zlato**, na maratonu je dosegel samo **srebro**. EDNINA – MNOŽINA: kako je **južnjaka** zamenjal **musliman**, končno ima **Nemec** tendenco, **zasvojenec** velja za bolnika.

PREDMET – KAR Z NJIM DELAMO: kadar prosimo koga za **vžigalnik** ali **vžigalice**, mislimo dejansko na »ogenj« in obratno, ko prosimo za **ogenj**, mislimo na »predmet, ki ogenj proizvede«.

ABSTRAKTNO – KONKRETNO: npr. beseda **račun** v osnovnem pomenu označuje operacijo, ki se nanaša na kombinacijo števil in na tehniko reševanja aritmetičnih problemov, a z metonimičnim prenosom konotira tudi konkretni predmet »papir kot potrdilo o nakupu nečesa«; ali beseda **cena** je v osnovnem pomenu »odnos zamenjave nekega predmeta in njegove vrednosti, izražene v denarju«, a ko rečemo »odtrgaj mi ceno«, se pomen nanaša na »nalepko, na kateri je izpisana cena«. Eliptična raba števil postane v nekaterih situacijah prav tako metonimična. Na primer, če rečem »nosim 42«, številka dobi funkcijo objekta, ker pri tem dejansko mislimo, da »nosim obleko številka 42«. Ali ko nam receptor reče, »55 se ne javlja«, tedaj številka postane subjekt in pomeni osebo, ki je v hotelski sobi številka 55.

AKTIVNOST – REZULTAT AKTIVNOSTI: ko rečemo »slišim korake«, pomeni, da slišim »hrup, ki ga proizvajajo koraki«. DEL – CELOTA: na primer beseda peta v enem od pomenov označuje »zadnji del obuvala«, v kolokacijah »nositi tanke, visoke, nizke pete« se nanaša na celoto, tj. »obuvalo s peto«.

4.1 Kako postanemo zrezek ali slepo črevo?

Metonimija je prisotna tudi v dinamičnem konstruiranju položajsko pogojenih pomenov. Mentalni pristop do ciljnega pomena lahko izvira iz različnih pojmov, ki so v dani situaciji z izhodiščnim pojmom povezani tako, da omogočajo ekonomično komunikacijo. Tako lahko npr. medicinska sestra reče »Slepo črevo potrebuje še svoje zdravilo« ali natakar v restavraciji lahko govori o »zrezku, ki že pol ure čaka na račun«. Da tu s slepim črevesom seveda ni mišljen določen del črevesja, ampak pacient, ki so mu odstranili slepo črevo, je prav tako jasno kot dejstvo, da natakar ne misli na kos mesa, ampak na gosta, ki ga je naročil in zaužil. Medicinska sestra in natakar sta uporabila besede metonimično. Da se oboje kljub temu razume, je povezano s tem – vsaj v okolju medicinske sestre oz. natakara – da je oseba v tesni zvezi s svojo boleznijo, torej z vnetim slepim črevesom, ali z naročeno jedjo, torej z zrezkom.

5. Zaključek

Če spremljamo smer, po kateri se je metonimija gibala od podvrste metafore kot stilne figure, tj. samo retoričnega »okrasa« brez kakršnekoli spoznavne in izkušenske vsebine, do pogumne trditve, da je jezik tako kot tudi drugi komunikacijski sistemi neizbežno metonimični pojav (Radden & Kövecses, 1999: 24), ker ne obstajajo druga sredstva razen oblik za izražanje naših konceptov, lahko mirno rečemo, da je metonimija dejansko prehodila pot od obrobnega tropa do centralnega pojmovnega mehanizma.

Metonimija je jezikovnokognitivni proces fokusiranja pojmov znotraj enega koncepta na podlagi načela bližine. Na podlagi obravnavanih jezikovnih podatkov je mogoče odkriti in opisati skoraj vse metonimične relacije, ki prepredajo in usmerjajo človeški jezik in celotno mišljenje. Pri tem se nakazujeta vsaj dve vprašanji: ali obstajajo na konceptualni ravni dejansko take metonimične relacije, ki omogočajo tvorjenje oziroma razumevanje metonimičnih izrazov; ali dejansko razumemo metonimije zato, ker je naš um poln takih konceptualnih relacij, kot npr. posoda – vsebina, del – celota itd.?

Strokovna literatura pogosto opozarja na problem posploševanja konceptualne metonimije. Tako prihajajo ob kognitivnih razlagah spet v ospredje tudi jezikovne razlage metonimije, ki metonimične izraze obravnavajo kot izpustne, eliptične strukture. Metonimija v tem smislu ni več samo prenos ali zamenjava imena, ampak semantično-gramatično pravilo, ki omogoča uporabljati okrajšane ali izpustne izjave; izpuščeni del poslušalec rekonstruira, ko zazna nesmiselnost dobesednega razumevanja take izjave ali njeno neustreznost kontekstu. A tudi kognitivni jezikoslovci nimajo metonimije za preprosto nadomeščanje ali prenos imena, ampak trdijo, da sta na konceptualni ravni izhodiščna in ciljna entiteta za govorca/poslušalca hkrati prisotni. Teorije, ki metonimijo obravnavajo kot eliptični postopek, grede še dalje: obe entiteti ne obstajata samo na mentalni ravni, ampak tudi na gramatični, ciljna entiteta je prav tako prisotna v stavku, samo da je izpuščena.

Tipične pojavne oblike metonimije so: celota – del, del – celota, kraj – institucija – oseba, posoda – vsebina. Metonimije strukturirajo naš vsakdanji konceptualni sistem, tudi

najbolj abstraktne koncepte, ki so v bistvu ozadje pretežnega dela, v našem primeru publicističnega in vsakdanjega jezika. Metonimija pa ni samo jezikovni in kognitivni pojav. Pomembno vlogo ima v različnih oblikah komunikacije in pri ustvarjanju pomena npr. v glasbi, umetnosti, filmu, reklamah in znakovnem jeziku. Obstajajo tudi neverbalne manifestacije metonimičnih prenosov, npr. glas zvonca v šoli nedvoumno označuje konec učne ure za nestrpne dijake, razglednica z Big Benom pa jasno kaže na to, da prihaja iz Londona.

Literatura

- Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistic. An Introduction*. Edinburgh University Press: Edinburgh, UK.
- Hilferty, J. (2001). Cognitive Linguistics: An Introductory Sketch. In *La gramàtica i la semàntica en l'estudi de la variació* (Actes del 5è i 6è col·loqui lingüístics de la Universitat de Barcelona (CLUB-5, CLUB-6); Eds. Mercè Lorente et al. PPU-Secció de Lingüística Catalana de la Universitat de Barcelona: Barcelona, Spain, 189–250.
- Jakobson, R. (2002). The Metaphoric and Metonymic Poles. In *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Eds. Jakobson, Roman. The Metaphoric and Metonymic Poles. In *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Eds. Rene Dirven, Ralf Pörings; Berlin/New York: Mouton de Gruyter: Berlin/New York, Germany/USA [1956] (2002); 41–47.
- Kos, J. (1996). *Očrt literarne teorije*. Državna založba Slovenije: Ljubljana, Slovenija.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical Introduction*. Oxford University Press: Oxford/New York, USA.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press: Oxford/New York, USA, 2002. Kövecses, Zoltan. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex: Budapest, Magyarország.
- Kövecses, Z. Radden, G. (1998). Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics*, 37–78.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press: Chicago/London, USA/UK.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things. (What Categories Reveal about the Mind)*. University of Chicago Press: Chicago/London, USA/UK.
- Panther, Klaus-Uwe, Thornburg, L., L. Metonymy (1999). The Potentiality for Actuality Metonymy in English and Hungarian. In *Metonymy in Language and Thought*; Eds. Panther Klaus-Uwe, Radden Günter; John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia, Netherlands/USA; 333-357.
- Panther, Klaus-Uwe, Radden, G. (eds.), (1999). *Metonymy in Language and Thought*. John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia, Netherlands/USA.
- Radden, G., Kövecses, Z. (1999). Towards a Theory of Metonymy. In *Metonymy in Language and Thought*. Eds. Panther Klaus-Uwe, Radden Günter; John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia Netherlands/USA, 17–59.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Cankarjeva založba: Ljubljana, Slovenija, 2014.

- Toporišič, J. (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Cankarjeva založba: Ljubljana, Slovenija.
- Trdina, S. (1961). *Besedna umetnost II. del. Literarna teorija*. Založba Mladinska knjiga: Ljubljana, Slovenija.
- Ullmann, S. (1972). *Grundzüge der Semantik. Die Bedeutung in sprachwissenschaftlicher Sicht*. de Gruyter: Berlin/New York, Germany/USA.
- Wikipedija: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Metonimija> - 10. 11. 2017.